

PÁZMÁNY RÓMÁBAN

Az a négy év (1593—97), amelyet Pázmány Rómában tölt, szervesen érleli tovább mindazt, amit a jezsuita neveléstől kapott, óriási arányokban fejleszti ki ébredező világtudatát és egész életére kiható lendületet ad duzzadó, cselekvésre váró energiáinak. Róma, Pázmány fejlődésében döntő, mindennél gazdagabb élmény.

Ha Pázmány Róma-élményét elképzelni akarjuk, jó-részen függetleníteni kell magunkat attól a képzettől, amelyet ez a név ma lelkünkbe idéz. Ez a Róma nem a kiásott ókor grandiózus emléke; az ősi Róma ekkor még jóformán mindenestül a középkori üledék alatt várja a feltámadást.

Az 1590-es évek Rómája már nem is a renaissance-pápák ragyogó és romlott, nagy művészekről és nagy gonosztevékről hemzsegő városa. Ettől a világtól két nagy világtörténelmi tény választja el. Az egyik a szörnyű *sacco di Róma* (1527), amikor V. Károly zsoldosai kirabolták és nagyrészen elpusztították a fejedelmi várost. A másik a Tridentinum, a nagy egyházi reform, amelynek bensőséges kemény és öntudatos szellemét energikus, aszkétikus életű pápák, új alapítású és új apostoli szomjú szerzetesek és nagy szentek váltják életre, legelőbb és a legteljesebb sikerrel éppen Itáliában. Ez a Róma már látta V. (Szent) Piust, a nagy aszkétát és reformert, akiben a pápaság gyökeresen elfordult a politikától a lelkiek felé, VIII. Gergelyt, a világtól lett reformátort, aki a nagy Borromeo Szt. Károly és a jezsuiták hatására hozzáfogott a rendszeres és átfogó katolikus világreformhoz. Ő hozta be az új naptárt, ő állította fel a bíboros kongregációt, ő küldött először állandó nunciosokat a keresztény fejedelmekhez és ő alapította meg Rómában a katolikus nemzetek számára szóló mintaszemináriumokat. Munkáját folytatta V. Sixtus, a nagy műpártoló, akit a modern Róma megteremtőjének neveznek és aki nemcsak a pápai kúriát szervezte meg nagy bölcseséggel, hanem megfékezte az országot bizonytalanná tevő rablók bandáit, hozzáfogott a földművelés új alapokra fektetéséhez, a Pontini-mocsarak kiszáritásához, gondja volt még a selyemtenyésztésre is. Mikor Pázmány Rómába érke-

zik, VIII. Kelemen nagyszabású egyénisége ül Sz. Péter trónján. (1592—1601.)

Ez a Róma Pázmány számára elsősorban a szentek városa volt. Áhitattal léphette át a Collegium Romanum küszöbét: hisz ezt még atyja és eszménye, Loyola Szent Ignác alapította, ki tizenöt éven át kormányozta a római központból társaságát. Áhitatos és ösztönző emléké, ha valahol, ebben a házban nem törölhette el a halála óta eltelt négy évtized. De ugyanabban a házban bizonyára megilletődve mutatták rendtársai azt a kis szobát is, amelyben élt — és két éve, hogy meghalt — egy rendkívüli ifjú, a tisztaságnak és gyengédségnek csodálatos megtestesülése: az a Gonzaga Alajos, akinek szenttéavatását Pázmány még megérte. De a római jezsuita kollégium ezekben az években is rejtett élő szentet falai között: Pázmány közel másfél évig lakott egy házban Bellarmin Szent Róberttel, aki tizenegy évi professzorsága után ekkor mint a kollégium rektora működött, hogy aztán Nápolyba távozzék tartományi főnöknék. De ha elment is, ott maradt szelleme a *Disputationes* lapjain: utolsó kötetét éppen Pázmány otlíte alatt fejezte be. Ha Pázmány kilépett a kollégium kapuján, aligha érintkezhetett emberekkel, úgy hogy egy másik szent nevet nem hallott volna, az újkor egyik legcsodálatosabb és legkedvesebb egyéniségének, Néri Szent Fülöpnek a nevét. Ez a fiatal-lelkű aggastyán, a modern egyéni valóság megteremtője, a római népnek és Goethének kedves szentje, az egész újkori katolikus lelkiség másik (a jezsuita pedagógiától képviselt mellett legjelentősebb) típusának megteremtője. Ugyanaz a vonzó, mély, derűs és tiszta szellemű, mikor pápáknak osztogatott főbenjáró ügyekben tanácsot és mikor a gyermekekkel labdázott a Janiculuson. Ebben az időben élte utolsó éveit (meghalt 1595-ben). Ha a fiatal jezsuita sétája közben a járványoktól sűrűn látogatott város valamelyik kórháza közelébe jutott, valószínűleg találkozott a „betegek apostolával”, Lelisi Szt. Kamillával. Ha a Tiberis felé menet elhaladt a Szent Dorottya-templom mellett, kihallhatta a sekrestyéből a gyerekek zsvaját, akik számára az ő otlíte alatt alapította az első ingyenes népiskolát egy nemrég Rómába érkezett spanyol pap, a későbbi Calazanti Szent József. De megfordult Rómában, ekkor, vagy kevéssel előbb az újkori vallási élet másik nagy teremtő klasszikusa, Szalézi Szent Ferenc is. Épp ekkortájt kezdte el az Alpok szívében apostoli tevékenységét, de még megadta neki az Isten, hogy beszélhetett Rómában az öreg Néri Fülöppel. Bizonyára sokat hallott a nagy spanyolokról is, Szent Terézről és Ke-

resztes Szent Jánosról; néhány éve nem voltak ugyan már az élők sorában, de nagy misztikus remekműveik és életreformáló korszakos tevékenységük híre annál elevenebben élhetett a római nagy centrumban. Német testvérei talán emlegették előtte a tiroli kapucinus apostolt, Sigmaringeni Szent Fidelist. Személyesen nem ismerhette nagy rendtársát, „Németország második apostolát”, Canisius Szent Pétert, de ha más nem, katekizmus kétyszáz kiadásának valamelyike, — talán éppen az 1589-i remek rézmetszetes Plantin-féle — egészen biztosan megfordult kezei között.

Am Róma levegője a kolostorokon kívül is szellemiséget lehelt ezekben az években. A papság újjászületése, amely a Borromeó-k, Néri Fülöpök, Gilberti püspökök és a jezsuiták munkája nyomán már egész Itáliában megtermette gyümölcseit, minden téren érezte hatását. Róma lelki életében az oratóriumok játszották ebben az időben a legnagyobb szerepet. Az „isten szeretetnek a testvéreletei”, amelyeknek kezdetei visszanyúlnak a renaissance, sőt még messzebb, a középkor világába, papok, szerzetesek és világiak közös és igen kevésbé kötött egyesülései voltak, a jámborság, a karitás és az apostolkodás szolgálatára. A középkori népies vallásos szellem humanista műveltséggel, mély, nem-polemikus jellegű cselekvő áhitattal és elszánt egyház-hűséggel egyesült bennük. A római papság megreformálásában övék az oroszlánrész. Belőlük nőtt ki a theatinus rend, Thienei Szent Kajetánnak, Assisi Szent Ferenc e nagy költőjének műve. Az ő szellemük legnagyobb képviselője maga Néri Szent Fülöp is. A katolikus lelkiségnek ez a formája nagy és jelentős szellemi megmozdulásoknak lett elindítója. Bosio, „a katakombák Columbusa” Néri Szent Fülöp buzdítására fog hozzá éppen Pázmány Rómába érkezésének évében az őskeresztény földalatti Róma föltárásához; munkájának legszebb öröminnepe, Szent Cecilia maradványainak felfedezése. (1599.) Pázmányt már nem érte Rómában. De még ott érte Baroniushnak, az egyháztörténeti kutatás nagy úttörőjének a vatikáni könyvtár prefektusává történt kinevezése, az ő korszakalkotó Annalesei szintén az oratóriumok számára készített előadások jegyzeteiből nőttek ki. Ezekben az években folyik Rómában a Vulgata új tudományos kiadásának munkája, a nagytudományú jezsuita filozófus és teológus Toletus részvételével. Ekkortájt hagyja ott apjának nagy hírű velencei nyomdáját Paulus Matutinus is, hogy egészen a pápai tudományosság szolgálatára szentelje munkáját.

Ha volt érzéke Pázmánynak a művészet iránt, felejt-

hetetlen benyomásokat kaphatott Rómában erről az oldalról is. Hiszen éppen ezek azok az évek, melyektől a művészettörténet az „igazi” nagy-barokk megjelenését számitja. Négy éve, hogy be volt fejezve az újkori építésnek talán legnagyobb alkotása, a Szent Péter egyház kupolája. Már állt a barokk székesegyházak nagyszerű mintaképe, Vignola Gesù-ja; sőt mire Pázmány elvégezte római tanulmányait, készen volt már a hatása alatt készült első nagy európai székesegyház is, a müncheni Szent Miklós templom. A festők közül Rómában a Caracciak álltak ekkor legnagyobb tekintélyben, de már feltűnt fiatal tanítványuk is akit később nagynak neveztek: Guido Reni. Pázmánynak tetszését azonban — ha műveiből következtethetünk ízlésére — jobban megnyerhették Caravaggio mester hatalmas erejű naturalizmussal megfestett nagy képei. Talán hallott a Velencében dolgozó zseniális öreg Tintorettről is, aki élete utolsó éveiben végezte ekkortájt a Nagytanácsterem Paradicsomának freskóit. Nem valószínű, hogy különösebben érdeklődött volna a profán irodalom, vagy akár még ez időben a politikai írásművészet képviselői iránt is; valószínűleg nem látott sem pásztordrámát, sem népi vígjátékot, sem operát, (amely pedig épp az ő első római évében született meg Firenzében); aligha olvasta Marino elegáns verseit, és még kevésbé hallhatott nagy európai író-kortársairól, Shakespeare-ről, Lope de Vega-ról; de talán eljutott hozzá a nemrég megalakult nyelvművelő akadémia, az *Accademia della Crusca* szótárkészítő tevékenységének híre. Bizonyára nem volt előtte ismeretlen a kor nagy költőjének, Tassónak neve, talán munkássága sem, hisz épp ekkor, 1595-ben halt meg, S. Onofrio szerzetesei közt, példás keresztény halállal. Egy évvel később költözött el az élők sorából a zene nagyfejedelme, Palestrina is (nagy tanítványával „Észak Palestrinájával”, Orlando di Lassó-val egy évben); csodálatos műveit Pázmány bizonyára sokszor hallotta fölzengeni a Gesù kupolája alatt, sőt nem lehetetlen, hogy maga is énekelte őket teológus társainak kórusában.

Tekintete, ha szétnézett ez években maga körül, bizonyára nem állott meg Róma falainál. A Vatikán, ha a nagy középkori pápák politikai hatalma régen elmúlt is és befolyása körét a hitszakadás erősen megcsökkentette is, ebben az időben is történelmi centrum volt. Nunciások, rendes és rendkívüli követek útján állandó mozgalmas érintkezésben állt a legtöbb katolikus, sőt nem-katolikus hatalommal, szövetségeket kötött és bontott, tárgyalat, ösztön-

zött és alkudozott, elsősorban egyházi, de nem egyszer politikai legkülönbözőbb ügyekben. Utazók, ájtatoskodó vagy tanulmányzó papok, szerzetesek rajzottak benne a világ minden ismert országából: A kor viszonyaihoz mérten első kézből értesült a világeseményekről, hiszen ezek — elsősorban természetesen az egyházi érdekiek —, lehetetlen, hogy ne foglalkoztatták volna a Collegium Romanum sok féle nemzetből összegyűlt, de azonos gondolkozású fiatal jezsuitáit. Ilyen irányú beszélgetéseikben nagy teret foglalhattak el az angolországi események. A Győzhetetlen Armada nagy katasztrófája (1588) csak néhány évvel ez előtt alázta meg a katolikus spanyol hatalmat Erzsébet királyné, miután Stuart Mária kivégeztetésével megszabadult vetélytársától, immár háborítatlanul ült Anglia trónján és semmi sem állta útját országában a véres katolikus-üldözésnek. A nagy történelmi tragédiáknál is inkább ez az üldözés foglalkoztathatta a jezsuita kollégium lakóit, hiszen a vértanúk egy része éppen rendtársaik közül került ki. Maga az üldözés, sőt a véres üldözés, nem volt új, sem meglepő számukra: sajnos, ez a kor jól ismerte a kegyetlenül erős hitnek és a hit köntösébe burkolózó politikai számításnak vérengzéseit. Mégis az erzsébetkori üldözés még a Bertalan-éj után, még VIII. Henrik és Mária uralkodása után is méltán borzadályt keltett, egyrészt a kivégzési módok feltűnő durvasága (Topcliff mester), másrészt a kivégzettek nagy száma (190, közte 130 papi személy) és talán méginkább az egyes áldozatok különösen nemes és előkelő egyénisége miatt. Stuart Mária és Campion vértanúi emlékéért éppen ebben az időben (1595) homályosította el egy percre Valpone Henrik és Howard Fülöp mártírsága. Élénk figyelemmel kísérelhették a franciaországi nagy eseményeket is. Bizonyára ujjongó örömmel üdvözölték IV. Henrik királyt, aki éppen Pázmány első római évében tért vissza a katolikus hitre és vetett véget a francia vallásháborúnak. De borzadva vehettek tudomást két év múlva a volt jezsuita Chaletnak a király ellen elkövetett gyilkos merényletéről és a Franciaországban ennek következtében kelt jezsuitaellenes fölháborodásról is. Talán még az európai történelem e drámai eseményeinél is élénkebben foglalkoztatták ezeket a fiatal papi lelkeket a hittérítésnek távoli világrészekben folyó hősie erőfeszítései. Hiszen ezekben a harcokban is az elsők közt küzdöttek rendjüknek fiai, és a nagy apostolnak, Xavéri Szt. Ferencnek emléke nem engedte lelkükben elhomályosodni a missziók eszméjét. Ennek az érdeklődésnek új meg új tápot adtak japán hercegeknek a pápai ud-

varban tett ismételt látogatásai és a rendtársaikról érkező távolkeleti hírek. A 80-as években alakult meg Kantonban az első kínai jezsuita misszió. Japánban a XVII. század fordulójára már 750,000 körül járt a megkereszteltek száma, és 200 templomról szóltak a hírek. 1588-ban José de Acosta már elméleti munkát ír a hittérítésről. (De procuranda Indorum salute), a 90-es években pedig már megalkul a pápai kúriában a Propaganda őse, az első missziós kongregáció. A római jezsuiták közt véres reményesség hangjai szólalnak meg ebben az időben: tíz év alatt az egész Japánt meg lehetne téríteni, ha kellőszámú hittérítő akadna. Az ilyen reményeket aztán le-lelohasztották, de a fiatal szerzetesek lelkesedését csak még jobban felszították a folyton megújuló vértanúságokról szóló híradások, mint az 1597-i nagasaki-i „nagy mártíriumról” szóló, ahol huszonöt vértanú között három jezsuita szenvedett halált.

Mínthogy azonban a fiatal lélekre legnagyobb hatása az eleven egyéniségnek van, feltételezhetjük, hogy Pázmány legáthatóbb római élménye a világegyház óriási arányainak életreszóló benyomásán kívül Bellarmin személye lehetett. Az a régi felfogás, amely Pázmány Kalauzában Bellarmin Disputatióinak utánczását látta és az a tévedés, hogy Rómában Bellarmin tanára volt Pázmánynak, megérlelt egy irodalomtörténeti közhelyet: hogy Pázmány voltaképp élete céljául tűzte ki: magyar Bellarminnak lenni. A tüzetesebb kutatás eloszlatta ezt a két tévedést; ma már főleg levelezésének ismeretén keresztül, világosan áll előttünk Pázmány érdeklődésének és munkásságának szinte káprázatos sokoldalúsága, azért óvakodni fogunk Pázmány életének célkitűzését ebbe a nagyon is egyszerű formulába szűkíteni. Mégis lehetetlen, hogy Bellarmin vonzó és nagyszabású egyénisége elhatározó hatás nélkül maradhatott volna fiatal rendtársára. Szükségszerűen közvetítette ezt a hatást mindenk előtt Bellarmin roppant tudományos tekintélye. A Disputatiók, melyekben korának minden téves vallási gondolatát összegyűjti, rendszerbe foglalja és módszeresen megvitatja, jóformán éjjel-nappal kezén forgott a kor minden teológusának. Megjelenésekor rövidesen három, összesen pedig 120-nál több kiadást ért. Protestáns egyetemeken, pl. Camridgeban, Oxfordban, külön katedrákat „Collegium Bellarminianum”-okat állítottak cáfolására. Hatását talán legjobban szemlélteti a mi Vörösmarty Mihályunk lelki átalakulása, aki *Megtérése históriájá*-ban így ír róla: „Kévántam könyveket nem találván egykor vévén elő a Bellarminus Disputatióinak legelső könyvét; olvasom és látom, hogy az egy mindenk helyett le-

het, mikor minden kérdésbe, mindenik félnek értelmét, tanítását, bizonyítását, ellenvetéseit, feleletit hosszan s igazán mind előmondja.” Máshol: „Bellarminus minden tanításomban, ítéletemben úgy meggyőz, hogy fel kell kiáltanom, hogyha ez nem igazság, nincs ég alatt, elfogyott, számkivetésben vagy e világból az igazság.” Bőven fel is használta ezt a nagy fegyvertárt a kor minden vitatkozója, merített belőle harcaiban maga Pázmány is. Mégis, minthogy magát Bellarmint személyesen nem mint tanár ismerte meg, talán a tudósnál nem kisebb hatással volt rá Bellarmin, az ember. Ez a szelid, alázatos, derült lelkű, gyermeki ártatlanságú, kedves egyéniség. A félelmes vitatkozó nem szűnt meg emlegetni, hogy „jobb egy lat béke, mint egy font győzelem,” a világhírű tudós nem áttalott katekizmust írni a kis gyermekek részére, a magával szemben kíméletlen aszkéta gyengéd misztikus himnuszokat szerkesztett. Mikor püspök és bíboros lett, engedelmességből —, mindenét a szegényeknek adta, két alkalommal pedig minden ellenkezése mellett is kis híja volt, hogy pápává nem választották. Aki maga olyan szokatlanul erős egyéniség, mint Pázmány, elképzelhetetlen, hogy fogékony ne lett volna ennek a hozzá mindenképpen oly közel álló nagy egyéniségnek termékeny kisugárzása iránt. Hogy miben állhatott ez a hatás, nem könnyű körvonalazni. Bizonyos, hogy megszilárdította katolikus és jezsuita öntudatát, teológusi biztonságérzetét, a tudományra, az aszkézisra és az életszentségre vágyó kedvét, az önmagához való szigorúságát és a hivatása iránti odaadást. Hogy e mellett a szó tudományos értelmében tanítványának is érezhette magát, alig lehet kétséges; hogy megfordulhatott lelkében a gondolat: Bellarmin tudományát valamikor közvetíteni, nagyon is lehetséges.

Bellarmin neve Pázmány előtt szimbóluma lehetett egy további nagy élménynek, egy új világnak, amely a maga egészében a római tanulmányok alatt nyílt meg előtte: a század nagyszerű teológiai tudományának.

A Collegium Romanumnak, melynek Pázmány idejében körülbelül kétezer hallgatója volt — köztük kétszáz fiatal jezsuita —, nemcsak Bellarmin neve adott dísz. Megfordultak benne a század teológiájának legtekintélyesebb képviselői. Bellarmin tizenegy, Suarez hét évig, Gregorius de Valencia és Gabriel Vasques négy-négy évig tanított benne. Ezek a ragyogó nevek már eltávoztak a katedráról Pázmány római éveiben, de ott volt, mint a „Theologia scholastica” tanára, a másik Vasquez, (*Michael Vasquez de Padilla*). Pázmány másik tanára a moralista

Azor János volt, ugyancsak spanyol, akit Liguori Sz. Alfonz *Doctor classicus-nak* nevezett. Ezek előadásait hallgatta Pázmány, a kollégium rendje szerint mindkettőt napi egy-egy órán át. Hallgatta, jegyezte — Vasquez előadásairól készült jegyzetének kéziratát a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi — ezekről vitatkozott, ezt a vezérfonalat egészítette ki olvasmányanyagával. Az ő dogmatikai előadásai (az erkölcsant akkor a dogmatikába sorolták) állottak a tanulmányok középpontjában, ezek mellett a teológia ú. n. pozitív studiumai, a bibliai és történeti tanulmányok, ha nem is hiányoztak, de némileg háttérbe szorultak, — mint ahogy így volt ez ebben az időben a protestáns egyetemek jó részében is. A tanítás alapszövegéül Aquinoi Sz. Tamás munkái szolgáltak. Hogy mennyire magáévá tette Pázmány Sz. Tamás szellemét, de ugyanakkor még vele szemben is mennyire meg tudta őrizni gondolkodásának önállóságát, hogy milyen széleskörű *ex fontibus* — tanulmányokat folytathatott, de sokféle olvasmányát mégis milyen egységbe tudta foglalni, ékesszólóan mutatják későbbi előadásai. Ezeknek azonban már nem Róma volt a színhelye.

Sík Sándor.